

Csató Péter

Dekonstruktív analógiák

J. HILLIS MILLER SZKEPTIKUS PEDAGÓGIÁJA*

J. Hillis Miller 2021 februárjában bekövetkezett halálával a yale-i dekonstrukciós iskola utolsó tagja is távozott az élők sorából. Miller a huszadik és kora huszonegyedik század egyik legtermékenyebb és legsokoldalúbb irodalomtudósa volt, aki hat évtizedes munkássága során több mint harminc könyvet és több száz tanulmányt adott közre, amelyek tematikai spektruma a viktoriánus irodalomtól a poulet-i fenomenológiai kritikán át a dekonstrukcióig és a kritikai kultúrakutatásig terjed. Miller hírnevét azonban leginkább azoknak az elméleti és kritikai írásoknak köszönhetette, amelyeket a „Yale-kritikusok” közösségének oszlopos tagjaként alkotott; 1972-ben került a Yale Egyetem angol tanszékére, ahol Paul de Man, Geoffrey Hartman és Harold Bloom munkatársa lett (a csapathoz időnként Jacques Derrida is csatlakozott vendégprofesszori minőségben).

Derrida, de Man és Miller elméleti belátásai és kritikai stratégiái a mai napig hatással vannak az irodalom- és kultúraelméleti szakemberek elemzési módszereire pl. a posztkoloniális kritika, a genderkutatás, vagy a film-stúdiumok területén, tehát ebben az értelemben élő jelenségként kell számolnunk a dekonstrukcióval. A Yale-iskola fénykora (azaz a hetvenes és nyolcvanas évek) óta viszont már csaknem öt évtized telt el, ami lehetővé teszi, hogy tagjainak munkásságát és annak hatását kritikátörténeti perspektívába helyezve újraértelmezzük. A jelen tanulmányt ez utóbbi szándék inspirálta, bár szűkös keretein belül nem vállalkozhat átfogó módon ekkora feladat megvalósítására. Arra azonban kísérletet tesz, hogy Miller dekonstrukciós elméleti és kritikai törekvéseit néhány, a Yale-időszakból származó elméleti szövegén keresztül új megvilágításba helyezze, amellet érvelve, hogy a vizsgált munkák látszólagos szubverzív szándékuk ellenére olvashatók egyfajta konstruktív (sőt, bizonyos tekintetben kimondottan konzervatív) pedagógiai projekt megvalósításának eszközeként. A vizsgálódás során két nagy hatású (és egyben ellentmondásos) szöveg kap kiemelt hangsúlyt: az 1976-os *Stevens' Rock and Criticism as Cure II* [*Stevens' sziklája, avagy a kritika mint gyógyír II.*] és az 1979-ben közzétett *On Edge: The Crossways of Contemporary Criticism* [*A szakadék szélén: a kortárs kritika útelágazásai*].¹ A szövegválasztást leginkább az motiválta, hogy ezekben az írásokban találhatjuk Miller legkifinomultabb és legvilágosabb magyarázatait a dekonstruktív módszer működéséről, amelyekről vonatkozóan, amelyeket szellemes analógiák segítségével fejt ki. Ezeknek a milleri analógiáknak az elemzése révén azt kívánom bemutatni, hogy a magyarázatok logikus és világos mivolta szükségszerűen szembemegy ugyanezen szövegek dekonstruktív érvelésével, amely az irodalmi szövegekben (és magában a nyelvben) megbújó szubverzív mechanizmusokra – mint pl. apóriák, paradoxonok, alogikusság – hivatott rávilágítani. Miller érvelése így látszólag következtetlenné és

* A tanulmány korábbi, angol nyelvű változata *Analogies of Deconstruction: J. Hillis Miller's Uncanny Pedagogy* címmel az AMERICANA E-Journal of American Studies in Hungary XVIII/1 (2022.) számában jelent meg.

¹ A tanulmányban idézett, eredetileg angol nyelvű szövegek részleteit saját fordításomban közlöm.

ellentmondásossá válik, ám ez az ellentmondás feloldható, ha nem a dekonstrukció belső logikája, hanem Miller pedagógiai irányultsága felől szemléljük. Innen nézve pedig úgy tűnik, hogy a szubverzív gyakorlat iránti elkötelezettségénél erősebben munkál benne az az igény, hogy megértesse, miről is szól a dekonstrukció. Ennek érdekében magyarázatait koherens és átlátható narratívák formájában alkotja meg, mindeközben azonban meg kell védenie azt a dekonstruktív hipotézist, miszerint bármely szöveg logikája és koherenciája csak illúzió, amelyet folyton aláás a nyelv metapoétikai és retorikai mechanizmusok által destabilizált, és ezért kiismerhetetlen működése.

Amikor 2011-ben Miller visszatekint a Yale-en eltöltött időszakára, megállapítja, hogy már kellő távolságtartással tudja szemlélni az akkori szövegeit, sőt úgy érzi, „mintha valaki más írta volna őket. De semmiképpen sem tagadom meg őket. Azokat is én írtam, és vállalom a felelősséget azért, ahogyan azokra hatottak, akik olvasták őket”.² Általánosságban fogalmazva, a tanulmányom célja az, hogy megvizsgálja: hogyan érte el Miller, hogy „hassanak” az írásai azokra is, akik manapság olvassák őket, és mit is jelent ebben a tekintetben a „felelősség” vállalása.

A *The New York Times*-ban megjelent nekrológiájában Clay Risen olyan kritikusként emlegeti Millert, aki „nagyban hozzájárult az irodalomtudomány forradalmasításához [. . .] azáltal, hogy a dekonstrukció néven ismert, ördögösen nehéz elemzési módszert alkalmazta az angol és amerikai próza és költészet alkotásaira.”³ Risen minősítése talán valamelyest dilettánsan cseng a professzionális fülnek, de pontosan tükrözi azt a botrányos hírnevet, amelyet a dekonstrukció az amerikai médiában szerzett magának a '80-as években.⁴ Az amerikai dekonstrukcióról szóló könyvében Marc Redfield meggyőzően érvel amellett, hogy annak ellenére, hogy viszonylag kevés elit egyetem van Amerikában, ezekre az intézményekre „figyel leginkább a média és ebből születik aztán az a rengeteg könyv és cikk a humán tudományok, a szabad művészetek, és az egyetem válságáról”.⁵ Redfield szerint ennek a diszkurzív környezetnek köszönhetően lett az „elmélet” fogalma – amelyet a hetvenes-nyolcvanas évek során leginkább de Man dekonstrukciós törekvéseivel azonosítottak – a botrány szinonimája mind az egyetemi világban, mind pedig a közvéleményben.⁶ Redfield arra is rámutat, hogy a hetvenes évek közepén a média figyelmét leginkább a dekonstrukció „esküdt ellenségei” [pl. Rene Wellek, M. H. Abrams, E. D. Hirsch, Gerald Graff] irányították a de Man-i elmélet „botrányos” mivoltára, akik azzal vádolták de Man-t és kollégáit, hogy „tönkreteszik az irodalomtudományt” azáltal, hogy a nyelvre úgy tekintenek, mint „szabadon lebegő jelek rendszerére”.⁷ De Man elhíresült válaszázt az *Ellenzegülés az elméletnek* [1982] (*The Resistance to Theory*) című esszéjében

2 Éamonn Dunne, *Reading Theory Now. An ABC of Good Reading with J. Hillis Miller*, Bloomsbury, New York, 2013, xii.

3 Clay Risen, *J. Hillis Miller, 92, Dies; Helped Revolutionize Literary Studies*, *The New York Times*, www.nytimes.com/2021/02/13/us/j-hillis-miller-dead.html

4 Marc Redfield, *Theory at Yale. The Strange Case of Deconstruction in America*, Fordham UP, New York, 2016, 23.

5 *Uo.*, 4.

6 *Uo.*

7 *Uo.*

adta meg kritikusainak⁸, amelyben amellett, hogy az „elmélet” fogalmát a saját elméleti meggyőződésével azonosítja, azt az érvet fogalmazza meg, hogy az elmélettel szembeni ellenségesség tulajdonképpen bele van kódolva magába az elméletbe. De Man védelmi stratégiája hamisítatlan dekonstruktív megoldáson alapul, melynek lényege, hogy ravaszul kisajátítja és saját javára fordítja ellenfele álláspontját, ezáltal pedig okafogyottá teszi annak támadási kísérleteit. Ez a de Man-i gesztus a kritikások szemében további bizonyítékkal szolgálhatott arra, hogy mennyire dogmatikus és arrogáns módon gondolkodik egy „dekonstruktőr.”

Miller azonban egészen másfajta stratégiához folyamodik: képszerű, ötletes metaforák és analógiák segítségével igyekszik elmagyarázni, mi is a dekonstruktív kritikus feladata. Bármennyire is „ördöngösen nehéznek” találta Risen a dekonstrukciót, teljesen igaza van, amikor Millert a „dekonstrukció nagy magyarázójának” és „védelmezőjének” titulálja. Miller magyarázataiban felfedezhető a pedagógiai célzat még akkor is, ha analógiái nem mindig következetesek. Miller egykori tanítványa és a *Critical Inquiry* főszerkesztője, W. J. T. Mitchell megemlékezésében egy bölcs, jóindulatú, támogató és nagyvonalú mentor portréját festi meg, aki „mindig boldogan elemzett szövegeket növendékeivel, hogy bevezesse őket abba a csodálatos labirintusba, amit olvasásnak neveznek, és türelmesen irányította őket mind a szörnyek, mind a rejtett kincsek utáni kutakodásukban.”⁹ Bár Mitchell konkrétan nem utal rá, mégis feltűnő, hogy a labirintus metaforáját használja, amely központi szerepet kap Miller *Ariadne's Thread: Repetition and the Narrative Line* (*Ariadné fonala: ismétlés és narratív vonalvezetés*, 1976) című esszéjében, majd *Ariadne's Thread: Story Lines* (*Ariadné fonala: történetszálak*, 1995) című könyvében. Miller pedagógiai készségeinek dicsérete ugyanakkor valamelyest meglepő, mivel szövegei alapján úgy tűnik, ő maga nem kívánt a bölcs tanár szerepében tetszelegni, aki utat mutat a labirintusban tévelygő hallgatóinak vagy olvasóinak. Ahogyan ő fogalmaz: „A kritikus [vagy tanár] [. . .] megtapasztalhatja, hogy lehetetlen kijutni a labirintusból és azt kívülről szemlélni, szabályokat alkalmazni rá, vagy feltárni a szabályait [. . .] [sokkal inkább] a konstrukció centrumába való eljutás lehetetlenségét tárhatja fel”.¹⁰ Kritikusként/tanárként Miller meglehetősen passzív szerepet tulajdonít magának, így nehéz őt úgy látni, mint a szörnyek és kincsek utáni kutakodás irányítóját. Erről a szerepről a következőképpen ír:

Bármilyen elemző vagy magyarázó terminológia elválaszthatatlanul beépül a szövegbe, amelyet a kritikus [hiábavaló módon] megpróbál kívülről látni. Ez azt eredményezi, hogy lehetetlenné válik a kritikai és analitikus terminológia [. . .] elválasztása attól a terminológiától, amely magán a regényen belül van. Minden regény saját magát értelmezi [. . .] A kritikus hiába kergeti azt az ábrándot, hogy biztonságosan és racionálisan kívül helyezkedhet a szöveg ellentmondásos nyelvezetén, mert valójában mindig benne reked abban.¹¹

8 Paul de Man, *Ellenségülés az elméletnek*, ford. Huba Miklós = *Szöveg és interpretáció*, szerk. Bacsó Béla, Cserépfalvi, Budapest, 97–113.

9 W. J. T. Mitchell, *In Memoriam: J. Hillis Miller and the Hospitality of Criticism*, In the Moment, www.critinq.wordpress.com/2021/02/12/in-memoriam-j-hillis-miller-and-the-hospitality-of-criticism/

10 J. Hillis Miller, *Ariadne's Thread. Repetition and the Narrative Line*, *Critical Inquiry* 3.1 (1976), 73.

11 *Uo.*, 73–74.

Ez a már-már önmegtagadó retorika köszön vissza a *Stevens sziklája, avagy a kritika mint gyógyír II.* című esszéjében, amelyben Miller az irodalomkritika talán legalapvetőbb kérdését teszi fel: „Miért van szükség egyáltalán irodalomkritikára, vagy legalábbis több kritikára? Nincs már épp elég belőle így is? Milyen elengedhetetlen szükségszerűség hozza létre az értelmezések óceánjait, egyik hullámot a másik után, amely beborítja a primér szövegek szikláit, elrejtí, tisztára mossa, aztán ismét feltárja, de végül mégis érintetlenül hagyja őket?”¹² Itt már az útvesztő-analógiát felváltja a sziklák és hullámok metaforikája, olyan vonatkozó dichotómiákat játékba léptetve, mint szilárdság/folyékonyosság, állandóság/mulandóság, mozdulatlanság/mozgás, tehetetlenség/dinamizmus. Mindegyik azt hivatott kifejezni, hogy a kritika – folyton változó díszletek között – csupán múló vállalkozás marad az irodalmi kánon szövegeinek „szikláihoz” képest, amelyek passzívan elviselik az őket vereső kritika hullámain. Egy másik szövegében egyértelműbben, képszerű analógiák nélkül fogalmazza meg ugyanezt az összefüggést: „egy vers csak saját magát jelenti, és bármilyen kommentár csak meghamisítja azt azáltal, hogy valami mássá alakítja. A parafrázis és magyarázat eretnességétől féltő kritikus csendre ítéltetik, vagy arra, hogy megismételje a verset, mint önmaga legmegfelelőbb magyarázatát”.¹³ Ebből szükségszerűen adódhatna az a következtetés, hogy a kritika teljesen felesleges tevékenység, ám az érvelés logikája meglepő fordulatot vesz azzal, hogy Miller azt állítja: az irodalom és a kritika valójában elválaszthatatlan részei egymásnak. A *Stevens sziklája II*-ben először azt állítja, hogy az irodalom „mindig a *mise en abyme*”¹⁴ elvén működik [...]. A kritika tehát az irodalom meghosszabbítása kell, hogy legyen. A dekonstrukció aktusát, amely rejtett módon már végbement a szövegben, a kritikának újra el kell végeznie”.¹⁵ Ehhez aztán a következőket teszi hozzá: „A vers olvasata része a versnek. Ez az olvasat pedig termékeny. Sokféle értelmezést hoz létre, azaz további szöveget generál a vers szövegéről, amely egy szükségszerű lezárás nélküli, végeláthatatlan folyamatot eredményez. Az irodalom és a kritika közötti határok leomlanak ebben a folyamatban, de nem azért, mert a kritikus valamiféle jogot formál arra, hogy »költői« módon írjon, hanem azért, mert felismeri, hogy nem tehet másképp, ez a sorsa.”¹⁶

A sziklák és hullámok dichotómiáját odahagyva ismét a labirintus-metaforához tér vissza, ezúttal Ruskin változatát megidézve, azaz azt a labirintust, amelynek közepén a Minotaurus helyett egy nőstény pók honol. Miller értelmezésében a pók (Arachne) eggyé válik Ariadnéval – mint ahogyan a költő a kritikussal – így az utóbbi nem a kivezető utat mutatja meg, hanem a labirintust építi/szövi tovább: „Ariadné fonala alkotja a labirintust, a fonal maga a labirintus”.¹⁷ Ezért tehát az „interpretációk,

12 Miller, *Stevens' Rock and Criticism as Cure, II*, *The Georgia Review* 30.2. [1976], 330.

13 Miller, *Literature and Religion = Uó, Theory Now and Then*, Duke UP, Durham, 1991, 70–71.

14 Stephen W. Melville kritikus hangvételben jegyzi meg: „Ebben a formájában nem tudom értelmezni ezt a kijelentést; legfeljebb úgy, hogy az irodalmi szövegek mindig is *mise-en-abyme* effektusokat hoznak létre [mármint maguktól] – de ez az állítás a kritikáról szól, arról, hogy milyen elkerülhetetlen viszonyba kerül a szöveggel, nem pedig arról, hogy mi az irodalom. Minden, amit Miller állít, helyes, csak éppen nem állítható koherens módon.” Stephen W. Melville, *Philosophy Beside Itself. On Deconstruction and Modernism*, University of Minnesota Press, Minneapolis, 1986, 169.

15 Miller, *Stevens' Rock II*, 330.

16 *Uo.*, 333.

17 *Uo.*, 337.

vagyis a szövegi háló rejtvényeinek megoldására tett kísérletek csak további szálakat szőnek a hálóba [...] A kritika csak még több fonalat hoz létre, hogy azzal hímezze ki a már meglévő textúrát vagy textíliát”.¹⁸ Az analógiák gyors egymásutánban váltják egymást: a szikla és az óceán két külön entitás, melyek metonimikusan kapcsolódnak egymáshoz; ezt követi Arachné és Ariadné izomorfián alapuló azonosulása, akik egyként szövik a labirintus hálóját; végül pedig a kritika analógiája a hímzés lesz, amely egy textúrát díszít. Ez utóbbi analógia különösen érdekes: a textília és a hímzés nem ugyanaz az entitás, de szervesebben kapcsolódnak egymáshoz, mint a sziklák és az óceán, de semmiképpen sem izomorfikusan, mint a labirintus két kulcsfigurája. A hímzés tulajdonképpen hozzáadott elem, dekoráció, nem szerves része a textíliának, amelyet díszít, de a hímzett szövet mégis merőben megváltozik általa, nem úgy, mint a sziklák az óceán hullámainak hatására.

Miller analógiái kissé megtévesztő módon a kritikus szerepének két egymással szemben álló koncepciója között oszcillálnak. Az egyiket az önmegtagadó passzivitás jellemzi, ami teljes behódolást követel a szöveg metafizikai autoritása előtt, míg a másik aktív [dekonstruktív] cselekvőképességgel ruházza fel a kritikust. Ez a cselekvőképesség azonban korlátozott, csak annyi szabadságot enged, hogy a kritikus „újráfogalmazhassa” azt, amit a szövegben talál, de ezeket csak „allotropikus fogalmakkal alkothatja újra”¹⁹, vagy megismételheti a dekonstrukció aktusát, amely már magától is végbement a szövegben. Abban azonban nincs különbség a két megközelítés között, hogy mindkettő szerint a kritika szövegének kell asszimilálnia az irodalmi szöveg idioszinkratikus nyelvezetébe, nem pedig fordítva. Ez a kritikai gyakorlatban kivitelezhetetlennek tűnik. A költő és a kritikus, illetve a vers és az értelmezés ontologikus eggyé válása felfogható egyfajta metafizikai gondolat kísérletként, ám a kétfajta szöveg valójában két külön nyelvjátékot képez. Itt válik leginkább relevánssá Stephen W. Melville meglátása, miszerint „[m]inden, amit Miller állít, helyes, csak éppen nem állítható koherens módon”.²⁰ Melville azért vitatja Miller „önértelmező/öndekonstruáló” irodalmi szövegre vonatkozó posztulátumát, mert ha elfogadjuk azt, akkor a szöveg értelmezése automatikusan metadiszkurzív státuszba lép, azaz nem az adott szöveget elemzi, hanem magáról a kritikáról (vagy egy konkrét kritikai pozícióról) fogalmaz meg elméleti állításokat. Millernek valóban mindaddig igaza lehet, ameddig érveit a dekonstrukció idioszinkratikus metadiszkurzusán belül értelmezzük. Viszont kritikusként ki kell lépnie ebből a diskurzusból, ha a belátásait meg akarja értetni az olvasóival/hallgatóival. Így tehát muszáj olyan szótárat használnia, amely – bármennyire is ragaszkodik az ellenkezőjéhez – nem lehet egynemű az irodalmi szöveggel.

A fenti állítás érvényessége könnyen igazolható, ha közelebbről megvizsgáljuk a *Stevens sziklája II.* és a *Szakadék szélén* című szövegeket. Látszólag mindkét szöveg egy-egy olvasat: előbbi Wallace Stevens *A szikla*, utóbbi William Wordsworth *Lelkem álom béklyózta le*²¹ [*A Slumber Did My Spirit Seal*] című verséé. Redfield is megjegyzi, hogy ez a két szöveg azok közé a hetvenes években írott esszék közé

18 Uo., 337.

19 Miller, *Stevens' Rock II*, 331.

20 Stephen W. Melville, *Philosophy Beside Itself: On Deconstruction and Modernism*. University of Minnesota Press, Minneapolis, 1986, 169.

21 Kálnoky László címfordítását vettem alapul.

tartozik, amelyekben Miller „szoros olvasás vagy recenzió²² [...] ürügyén áttekinti a kritika helyzetét és a Yale-stílusú retorikai dekonstrukció mellett érvel”.²³ Úgy tűnik, mintha Miller sohasem elégedne meg pusztán azzal, hogy egyetlen szöveg szoros olvasására koncentráljon, hanem inkább arra törekszik, hogy minden olvasatot az olvasás, az interpretáció és az irodalomelmélet egészének átfogó elemzésére használjon fel. Ezek a szövegek inkább metakritikai elemzéseknek minősülnek, mintsem irodalmi szövegek értelmezésének, metakritikusi minőségében pedig inkább a türelmes és bölcs tanár, mint a költői újtó szerepét kell magára öltenie. Nem egyszerűen csak egy irodalmi szöveg specifikus olvasatát nyújtja, hanem a dekonstrukció *modus operandi*-jét igyekszik megvilágítani. Nem csak játssza tehát az adott nyelvjátékot, hanem el is szeretné magyarázni annak szabályait.

Ez a pedagógiai célzat jól nyomon követhető a *Stevens sziklája II*-ben, ahol, Nietzsche fogalmai nyomán, a kritikusok két csoportját különbözteti meg: a szokratikus idealistákat (*canny*) és az apollói–dionüszoszi szkeptikusokat (*uncanny*).²⁴ Miller annak alapján különbözteti meg ezt a két típust, hogy mennyire hajlandó az adott kritikus eltérni a konvencionális, logikus, kauzális irodalomértelmezéstől, és mennyire mer olyan közelítősmódot alkalmazni, amely a racionalitás és a formális logika határait feszegeti:

Szokratikusnak azokat a kritikusokat nevezem, akik hisznek abban, hogy az irodalmi stúdiók racionális módon, a nyelvről szerzett tudományos ismeretek alapján művelhetők. Ők valószínűleg „tudósként” gondolnak saját magukra, akik munkájukat a „humán tudományok” égíse alatt végzik, aminek megnyugtatóan logikus, progresszív, kvantifikálható hangzása van [...] A szokratészi szellemiség mai örökösei [...] racionális és racionalizálható tevékenységnek tartják a kritikát, amelyet konszenzuson nyugvó szabályok, protokollok, és mérhető eredmények jellemeznek. Szerintük egy ilyen diszciplína, ez a „boldog pozitívizmus” lenne az irodalom számára az éltető napfény.²⁵

Miller nyíltan párhuzamot von a szokratikus irodalmárok és a természettudósok között, ami azt sugallja, hogy ezek a kritikusok Thomas Kuhn-i értelemben vett „normál” paradigmákon belül gondolkodnak, amelyek pontosan a fent vázolt intézményes,

22 Ez utóbbira két példa a *Tradition and Difference* [1972] című írása, amely elvileg M. H. Abrams's *Natural Supernaturalism* [1971] című könyvének ismertetése, és a *Deconstructing the Deconstructors* [1975], Joseph N. Riddel's *The Inverted Bell* [1974] című könyvének kritikája.

23 Redfield, *Theory at Yale*, 70.

24 Miller az eredetiben a *canny/uncanny* szavakat használja, amivel nyilvánvalóan a német *heimlich/unheimlich* ellentétpárra utal, azáltal pedig közvetve Sigmund Freud *Das Unheimliche* [angolul: *The Uncanny*] című 1919-es könyvére. A Freud-mű címének magyar fordítása: *A kísérteties*, de valójában nincs olyan önálló magyar szó, amely vissza tudná adni a *das Unheimlich* és az *uncanny* rendkívül sokrétű jelentéstartalmát. Leginkább a „nyugtalanító”, „hátborzongató”, „elborzasztó” szavakkal fordítják, de ennél sokkal komplexebb összefüggéseket rejt (mint ahogyan Freud írásából kiderül). Mivel sem a „kísérteties”, sem az egyéb szokványos magyar megfelelők nem alkalmasak arra, hogy kifejezzék, mire utal Miller, amikor irodalomkritikusokra vonatkoztatja az *uncanny*-t, ezért a jóval kevésbé összetett, de a jelen kontextusban talán egyértelműbb „idealista” és „szkeptikus” kifejezések mellett döntöttem.

25 Miller, *Stevens' Rock II*, 335.

konszenzusos alapon működnek: a normál tudomány „közös problémákat és módszereket feltételez, professzionális és intézményi fegyelmet, konszenzust arról, hogy bizonyos eredményeket valóban elérték” – mondja Richard Rorty.²⁶

Amikor egy irodalmi szöveg a „normálisnak” tekintett szabályokkal, azaz a logika szabályaival szembeszegül, a szókratészi kritikus feladata az, hogy belefoglalja a szöveget saját értelmezői szótárába, és kiszűrje belőle az alogikus elemeket úgy, hogy a vers leírhatóvá váljon az ő „idealista” nyelvjátékának szabályai szerint.

Miller elismeri, hogy a szkeptikus kritikusok látszólag legalább annyira, vagy talán még fokozottabban is rá vannak utalva a logikára, mint idealista kollégáik. Az adott szöveget a szkeptikusok is szigorú logikai elemzésnek vetik alá, de, ahogy Miller írja, az ő esetükben „a logika fonala [...] olyan régiókba vezet, amelyek abszurdak, alogikusak. Bár minden esetben más módon, a szkeptikus kritikusok eljárásai, bármennyire is ésszerűnek vagy normálisnak tűnnek, olyan következtetéshez vezetnek, amely majdnem teljes sikerrel ellenáll az értelemnek. Ezen a ponton már nem lehet racionális értelmet kinyerni a szövegből”.²⁷ Azonban egy kritikai elemzés szövege alapvetően más módon „áll ellen az értelemnek”, mint egy irodalmi szöveg (például egy elliptikus vers vagy egy tudatfolyam-narratíva), mert a szkeptikus kritikus mégiscsak *logikai* úton jut el az „alogikusságig”, míg ez egy irodalmi szövegre nem feltétlenül igaz. Amit egy szkeptikus kritikus művel, az több, mint pusztán egy irodalmi szöveg alogikusságának diagnosztizálása: arra törekszik, hogy csavaros logikai érveléssel bebizonyítsa, hogy ami látszólag ésszerű és logikus, az valójában nélkülöz minden logikai megalapozottságot. Arra törekszik, hogy felülemelkedjen a logikán, így stabil metapozícióra van szüksége ahhoz, hogy egyáltalán felismerje az alogikusság létezését, azaz éppen a logika által válik képessé arra, hogy felülvizsgálja és megkérdőjelezze a logika érvényességét. Az „alogikus” tehát nem értelmezhető logika nélkül, már csak a nominális kapcsolódás okán sem, azaz nem képezhet önmagában valamiféle szupra-logikus, metafizikai dimenziót.

Miller olvasata Wordsworth *Lelem álom béklyózta le* című verséről kiválóan példázza ezt a logikához való ambivalens viszonyt. Miller elsőként épp a vers *logikájára* figyel fel. Egy „kapcsolódásokból és ellentétekből” álló logikai struktúrát vázol fel a következőképpen:

A versben meglepően sok ellentétpár jelenik meg. Ilyenek például az alvás és az ébrenlét, a férfi és a nő, a zárt és a nyitott. A vers ellentétpárok mentén való értelmezését legalábbis részben a vers szintaktikai és formai struktúrája indokolja. [...] Formailag a verset az első és a második versszak közötti ellentét strukturálja. Minden versszakban az egyik sor szemben áll a következővel, az első két sor pedig az utolsó kettővel; továbbá az első sort a harmadikkal, a másodikat pedig a negyedikkel állítja szembe a keresztrím segítségével – abab, cdcd.²⁸

26 Richard Rorty, *Derrida on Language, Being, and Abnormal Philosophy*, *The Journal of Philosophy* 74.11. (1977), 679.

27 Miller, *Stevens Rock II*, 336.

28 Miller, *On Edge: The Crossways of Contemporary Criticism*, *Bulletin of the Academy of Arts and Sciences* 32.4. (1979), 21.

Ahogy azonban sejthetjük, ez a szkeptikus kritikus útjának még csak a kezdete; a logika látszata természetesen megtévesztő: „A magyarázatom talán kicsit túl logikus volt, kicsit túlságosan hasonlított Thales elgondolásához az univerzumról, azaz nem több, mint egy túlegyszerűsített analógia”.²⁹ Felmerül azonban a kérdés: mi szükség a túlegyszerűsítésre? Nem ugorhatnánk át ezt a szakaszt az értelmezői folyamatban, ha egyszer a kritikus úgyis jó előre tudja, hogy a vizsgálódásai alogikus régiókba vezetnek? És ha valóban tudja ezt, miért kell a versnek akár egy *kicsit* is logikusnak tűnnie? A válasz persze az, hogy minél logikusabbnak tűnik a szöveg, annál látványosabban lehet demonstrálni, hogy „valójában” hogyan ássa alá a logikát. A különbségtétel metafizikai megfontolásokon alapszik: megkülönbözteti azt, ahogyan *látszólag* működik a szöveg attól, ahogyan *valóban* működik. Ugyanakkor Miller határozottan a metafizikai elemzési módszerek ellen érvel, azon metódusokat előnyben részesítve, „amelyek szem előtt tartják, hogy az irodalomban, a nyelv sajátosságai miatt, a metafizikai előfeltevések egyszerre igazolást nyernek és aláásódnak». ³⁰ Ő maga azonban mégis folyton metafizikai csapdába ütközik érvelései során.

Miller explicit módon elkerülhetetlennek minősíti azt, hogy az olvasás folyamata alogikus zsákutcába vezessen, amikor azt állítja: „előbb vagy utóbb beleütközünk egy »apóriába« vagy zsákutcába [...] Ez az a hely [mármint az abszurd és alogikus régiók], ahová a szókratészi eljárások végső soron vezetnének, ha eléggé messzire mennék velük”.³¹ Miller ez utóbbi állításában felfedezhető némi metafizikus fatalizmus: mintha az értelmezés útja már előre ki lenne kövezve, és csak a kritikus irányultságától [attól, hogy idealista vagy szkeptikus-e] függene, hogy végigjárja-e azt teljes hosszában, vagy megáll az alogika sötét barlangja előtt, ahová az út állítólag vezet. Ha előbb-utóbb a kritikus biztosan apóriába ütközik vagy zsákutcába téved, akkor úgy tűnik, csak kirtartás kérdése, hogy ez mikor következik be, azaz, hogy megtalálja-e azokat. Ahogy M. H. Abrams fogalmaz *The Deconstructive Angel* (A dekonstrukció angyala) című polemikus esszéjében: „[Miller számára] a dekonstrukció küldetésének alapszabálya ez: »Keress, és találsz.« A dekonstruktív módszer azért működik, mert nem tud nem működni; ez egy kudarc-biztos vállalkozás; nincs az a bonyolult passzus vagy vers vagy próza, amely képes lenne ellenpéldaként szolgálni, hogy a dekonstruktív állítások érvényességét vagy határait tesztelni lehessen”.³²

Valóban meglepő olyan kvázi-esszencialista állításokat olvasni egy anti-metafizikus kritikus szövegében, mint például: „amikor a logika csődöt mond [a szkeptikus kritikusok] munkájában, akkor hatolnak az irodalmi nyelv tényleges természetének legmélyebb dimenzióiba”.³³ Miller visszatérő érve az, hogy a szkeptikus kritikus csupán arra törekszik, hogy *feltárja*, hogyan dekonstruálják magukat a metafizikai alapelvek a vizsgált szövegben, amelyek a kritikus elemzésétől függetlenül is jelen vannak benne. Mielőtt belevág Wordsworth költeményének bonyolult értelmezésébe, meghatározza az elemzés célját, ami nem más, mint annak bemutatása, hogy „egy adott irodalmi műben, csak minden esetben más módon, a metafizikai feltételezések

29 Uo., 25.

30 Uo., 19.

31 Miller, *Stevens' Rock II*, 338.

32 M. H. Abrams, *The Deconstructive Angel*, *Critical Inquiry* 3.3. [1977], 435.

33 Miller, *Stevens' Rock*, 338.

jelen vannak a szövegben, de ugyanakkor a szöveg alá is ássa őket. Az a szövegben zajló figuratív játék ássa alá őket, amely megakadályozza, hogy a *logosz* valamely megnyilvánulása által elrendezett organikus egységként olvashassuk [a szöveget]”.³⁴ Felmerül a kérdés, hogy ez a megállapítás vajon ugyanúgy vonatkozik-e Wordsworth versére is, amely nem úgy tűnik, mintha „megakadályozta” volna Miller előbbi értelmezését, amely logikus és organikus egységként láttatta a művet (még ha ellentétek egységeként is). A látszólag triviális ellentmondás persze feloldható lenne, ha Miller kijelentené, hogy az irodalmi szövegek mindkét [sőt, sokféle] módon olvashatók, de Miller ezt a lehetőséget kizárja, amikor a szöveget, és nem a kritikust, ruházza fel azzal a képességgel, hogy megőrizze vagy aláássa a saját logikai egységét. Ennek a folyamatnak a leírását így folytatja:

A trópusok játékának eredményeként egy sehová nem tartozó maradvány vagy jelentéstöbblet keletkezik, amely lehetővé teszi, hogy a szöveg értelme minden egységesítő határt áthágjon. A trópusok játékának következtében kialakuló értelmezési lehetőségek felderítése a teljes mértékben racionalizálható értelmezés felfüggesztéséhez vezet; ekkor tapasztaljuk meg az apóriát, ami ellenáll az értelemnek. Ez az ellenállás a jelentés sajátos lebegtetését hozza létre, amelyben a dialektikus ellentétek már nem képesek a szintézisre, hanem ellentmondásos elemekké bomlanak [...].³⁵

A „sehová nem tartozó maradvány”, az „egységesítő határokon túli értelem”, a „teljes mértékben racionalizálható értelem felfüggesztése” és az „apória” kifejezések egyszerre jelölnek hiányt és valamiféle transzgressziót. Miller dekonstruktív narratívája tulajdonképpen a külső igazolhatóság eltűnésének folyamatát írja le az interpretáció aktusából – azaz annak a fundamentumnak az eltűnését, amely megalapozhatná a szöveg értelmezésének érvényességét. Miller Wordsworth-olvasata nyilvánvaló példája annak, hogyan ásható alá ez a fundamentum. Ahhoz azonban, hogy aláásuk, először posztulálnunk kell ezt a fundamentumot, ha máshogy nem, akkor hipotetikus referenciapontként. Például amikor Miller életrajzi adatokra támaszkodik Wordsworth halálhoz való viszonyának fejtegetése során,³⁶ értelmezését ellenőrizhető filológiai adatokra alapozza. Ebben az esetben az értelmezői állítások verifikálásának lehetőségét a William Wordsworth-ról nagy számban rendelkezésre álló életrajzi írások szavatolják, beleértve testvére, Elizabeth naplóját, amelyre Miller is hivatkozik. Ha elfogadjuk, hogy egy történelmi személy naplója, bármennyire is költői legyen a stílusa, potenciálisan tényeket tartalmazhat, és azt is, hogy a Wordsworth-monográfiák korpuszát az irodalomtörténet kánonjában elfoglalt státuszuk legitimálja, akkor nem lehet könnyelműen megfeledkezni róluk, és nem lehet nem „fundamentumként” pozicionálni őket, még ha átmenetileg is, egy értelmezés során. Azonban Miller dekonstruktív narratívájának a célja éppen az, hogy meggyőzze az olvasóit arról, hogy még az olyan, látszólag megkerülhetetlen fundamentumok, mint az irodalomtörté-

34 Miller, *On Edge*, 19.

35 *Uo.*, 19.

36 *Uo.*, 21–22.

neti vagy az életrajzi tények sem mentesülnek a trópusok mindent aláadó retorikai játékának dekonstruktív hatása alól.

A kanonikus monográfiák autoritásának vagy az életrajzi tények autentikusságának megkérdőjelezése azonban önmagában még nem feltétlenül jelenti a logika (vagy a logosz) hatalmának megdöntését. Ha viszont ezeket a monográfiákat szinekdochikus viszonyba állítjuk az autoritással, és így következtetéképpen a logosszal, akkor már ők maguk is trópusokként olvashatók, azaz belépnek abba a figuratív-retorikai játékba, amely végül kitüntetett státuszuk megkérdőjelezéséhez (vagy dekonstrukciójához) vezet. A dekonstruktív megközelítés újdonsága és egyben paradoxona abban rejlik, hogy egy „hiperracionális” érvelést olyan pontra juttat el, ahol a levont következtetések semmilyen ismert episztemológiai alapelv alapján nem igazolhatóak. Miller Wordsworth-olvasata a következő passzusban jut el erre a pontra:

Bármilyen utat követ az olvasó a versek sűrűjén keresztül, végül üres ellentmondásokba ütközik. Ezek az ellentmondások nem ironikusak. Az azonoságban rejlő különbözőség ellentmondása ez, például az idő a versben eggyé válik a térrel a föld forgásának motívuma által, vagy ahogyan Lucy beszélőhöz fűződő viszonyában elmosódik a szűz gyermek és a halott anya közötti különbség [...] A két nő, az anya és gyermeklány, átugrották a köztük álló férfi generációt. Semmissé tették a hatalmát, a logikus gondolkodás hatalmát, amely *par excellence* férfias képességként tételeződik. Ennek kifejezésével a vers nem hagy lehetőséget az olvasónak arra, hogy egyszerűen csak áthaladjon, túllépjen a versen, vagy kívülállóként uralja azt. Az olvasó egy állandó ingadozás állapotába kerül, mely folytonos hiányérzetet okoz számára, és nem helyezkedhet kívül a versen, hogy ezt az ingadozást megállítsa.³⁷

Millernek igaza van abban, hogy semmilyen külső tényező nem tudja biztosítani, hogy ezek az értelmezői megállapítások bármiféle igazolást nyerjenek. Valóban igaz, hogy semmilyen racionális magyarázat nem adható arra, hogy hogyan tud az idő és a tér összeolvadni, vagy hogyan lehet egy „szűz gyermek” egyben anya is, a dekonstruktív kritika retorikai mátrixa pedig eleve felmenti a szkeptikus kritikust az alól, hogy racionalizálja ezeket a logikailag képtelen állításokat. Másfelől viszont az, ahogyan Miller elmagyarázza, hogy hogyan „érkezik el” a szkeptikus kritikus a szöveg alogikus dimenzióiba, nem is lehetne szabatosabb, koherensebb és logikusabb. Végül egy különös narratívát kapunk, amely az „öndekonstruáló” szövegről szól, és amely meglepő módon teleologikus. Miller végső soron előre elmagyarázta, hogyan fog lezajlani a dekonstruktív folyamat, és végül „demonstrálta”, hogy íme, igaza volt – keress, és találsz. Lehet, hogy a történetnek nincs boldog befejezése, de a demonstrációs folyamat sikeresen lezajlott, a tanár leadta a leckét. És talán a legfontosabb lecke, amit Miller dekonstruktív olvasatai taníthatnak számunkra az az, hogy semmilyen irodalomkritika, legyen az idealista vagy szkeptikus, nem képez mindenképp felett álló metaszórtárat, amely garantálná az értelmezések érvényességét és ellentmondás-mentességét.

37 Uo., 28.

Végül szeretnék visszatérni az eredeti állításomhoz, mely szerint Miller világosan érvelő és szenvedélyes magyarázatai a dekonstruktív módszerről nagymértékben pedagógiai indíttatásból fakadnak. Világos magyarázatai olykor annyira szenvedélyesek, hogy Eugene Goodheart egy kettejük között zajló vitában „a legideologikusabb dekonstrukcionista” nevezte Millert.³⁸ A két tudós közötti vitát Miller 1986-os elnöki beszéde robbantotta ki, amelyet a *Modern Language Association* (MLA) kongresszusán mondott el. Ebben a beszédben védelmébe vette a dekonstrukciót a „bal” és a „jobb” oldalról érkező kritikákkal szemben, és kihirdette „az elmélet diadalát”.³⁹ Goodheart szerint, akit Miller beszédében jobboldali kritikusként emleget, az elnöki beszéd nem volt több, mint Miller „sértett hiúságának” kifejezése, amiatt, hogy „pártja támogatottsága csökken a szakmában”.⁴⁰ Goodheart ezt a vádat arra alapozta, hogy miután Miller lelkiismeretes áttekintést adott a korabeli irodalom- és kultúratudományokban bekövetkezett közelmúltbeli változásokról, úgy beszélt a dekonstrukcióról, mint minden egyéb irodalmi vagy kultúratudományos diszciplína megalapozó diskurzusról. Ezek között van az „összehasonlító irodalom, a feminista tanulmányok, az afro-amerikai irodalmi programok, a kultúratudományok, a filmes tanulmányok és a kritikai elmélet egésze”.⁴¹ Miller Goodheartnak adott válaszában azt írja, semmi kivétlenül nem talál abban, hogy „az elnöki beszédemet használom fel arra, hogy kifejezzem legmélyebb meggyőződésemet az irodalomtudománnyal kapcsolatban”.⁴² Sőt, úgy érezte, egyenesen erkölcsi kötelessége így tenni: „Úgy tűnt számomra, hogy erkölcsi kötelességem elmondani a véleményemet és kiállni azért, amiben hiszek [...] Úgy éreztem, hogy különösképpen kötelességem ösztönözni a fiatal tudós-kritikusok sokszínű munkáját, akik átveszik a szakmánk művelését a következő évtized során”.⁴³ Elnöki beszédében Miller szakmai közönséghez szól, amelynek tagjait az köti össze egymással, hogy mindannyian egy „közös hivatást üzünk, amelynek célja az irodalom értelmezése, és oktatása”⁴⁴, szavait pedig inkább tanárként, mintsem teoretikusként/kritikusként intézi hozzájuk. Pedagógusi felelősségére hivatkozva aggodalmát fejezi ki a szakma jövője iránt, és azért helyezi kitüntetett szerepbe a dekonstrukciót, mert szerinte az általa sokat emlegetett „jó olvasás” tanulható meg belőle, ami a „jó írás” alapvető előfeltétele.⁴⁵ Az elnöki beszédben megszólított közönség [az irodalom értelmezői és oktatói] tágan értelmezendő, mivel Miller – sokkal inkább, mint Derrida vagy de Man – mindig szélesebb közönséghez szól, és kötelességének tekinti, hogy másokkal megossza belátásait. Ez a felelősségérzet kulcsszerepet kap a *The Ethics of Reading* [1987] (*Az olvasás etikája*) című művében, ahol alaposabban kifejti ezzel kapcsolatos álláspontját: „Felelősséggel tartozom azért, ahogyan elemzek [egy szöveget], és az elemzés jövőbeli hatásaiért is, vagyis az olvasás aktusának »interperszonális»,

38 Eugene Goodheart, *The Skeptic Disposition. Deconstruction, Ideology and Other Matters*, Princeton UP, Princeton, 1991, 192.

39 Miller, *Presidential Address 1986. The Triumph of Theory, the Resistance to Reading, and the Question of the Material Base*, PMLA, 102.3. [1987], 284.

40 Eugene Goodheart – J. Hillis Miller, *Hillis Miller and His Critics*, PMLA, 103.5, [1988], 820.

41 Miller, *Presidential Address*, 285.

42 Goodheart – Miller, *Hillis Miller and His Critics*, 821.

43 Uo.

44 Miller, *Presidential Address* 281.

45 Uo., 281.

intézményi, társadalmi, politikai vagy történelmi hatásaiért, amelyek az oktatásban vagy tanulmányként közzétett szöveg formájában ölthetnek testet”.⁴⁶ Az olvasás így felfogott aktusa – beleértve a dekonstruktív olvasatokat is – nem társadalmi, történelmi, intézményi vákuumban zajlik: tudósoknak, egyetemi hallgatóknak vagy akár szélesebb olvasóközönségének szól, akik szintén etikai motivációk nyomán reagálnak a kritikus olvasatára, és ennek a reakciónak a következményei is etikai jellegűek lesznek. Bármennyire felforgató vagy szkeptikus az adott olvasat, végül megosztható, közösségi élménnyé kell válnia.

Miller rendkívül eredeti, ugyanakkor ellentmondásos olvasata Wordsworth verséről a „jó olvasást” hivatott példázni, de ezt gyakorlatias helyzetjelentésekbe ágyazza az irodalomtudomány helyzetéről az amerikai felsőoktatásban. A Miller által 1979-ben tárgyalt, nem túl kedvező változások a szakmában meglepően és zavarba ejtően aktuálisnak tűnnek 2023-ban is: egyre csökkenő érdeklődés az irodalomtudomány iránt, ennek következtében a hallgatói létszám visszaesése az irodalmi tanszékeken, és „azon kevesek is egyre kevésbé felkészülten érkeznek [...] Nem tudnak jól írni. Nem tudnak jól olvasni sem”.⁴⁷ Ennek eredményeként „sok angol tanszéken demoralizált a hangulat a hallgatói létszám csökkenése miatt, és afelé terelik Shakespeare-kutatóikat és középkori irodalom-szakértőiket, hogy modern próza vagy filmes kurzusokat oktassanak, esetleg nem angolszász európai regényeket fordításban”.⁴⁸ Miller aggodalmát fejezi ki az angol irodalomtudomány felhígulása miatt, és arra buzdít, hogy térjünk vissza a szövegek alapos tanulmányozásához a dekonstruktív olvasás fokozott érzékenységének és szigorának a segítségével. Más szóval, Miller szubverzív és szkeptikus olvasási módszert javasol annak érdekében, hogy egy kimondottan konzervatív (vagy „idealista”) célkitűzést valósítson meg, vagyis azt, hogy visszaállítsa az angol irodalom oktatásának és kutatásának régi szakmai dicsőségét. William E. Cain hasonló megfigyelést tesz, amikor rámutat, hogy

[a] dekonstrukció nem hoz létre radikálisan új irodalomtörténetet, és valójában nem látszik, hogy lényeges és mélyreható változásokat eredményezett volna a szakmában [...] A dekonstruktív kritikus nagyra értékeli Wordsworth írásait, mert kitüntetett autoritásokkal való összekapcsolódásokat tárhat fel bennük [...] [azonban] talán jó lenne megkérdezni, hogy minden radikalitása ellenére miért nem változtat többet Wordsworth tekintélyének és presztízsének megítélésén [...] Millernél a »radikális« értelmezési lehetőségeket saját konzervatív ösztönei béklyózzák, amelyek megőrzik azt, amit egy alapos dekonstrukció alááshatna.⁴⁹

Cain kritikája nem mondható alaptalannak, mindazonáltal a dekonstrukciónak sosem volt kitűzött célja „radikálisan új irodalomtörténetet” létrehozni, vagy az irodalmi ká-

46 Miller, *The Ethics of Reading. Kant, de Man, Eliot, Trollope, James, and Benjamin*, Columbia UP, New York, 1987, 43.

47 Miller, *On Edge*, 15.

48 Uo., 16.

49 William E. Cain, *Deconstruction in America: The Recent Literary Criticism of J. Hillis Miller*, College English, 41.4. [1979], 377–381.

nont pozitívista értelemben revízió alá helyezni. Miller elnöki beszédét azzal kezdi, hogy felhívja a figyelmet az irodalomtudományban történt elmozdulásra az „elmélet” felől a történelem és a politika felé, amit nagy szimpátiával fogad, de hozzáteszi, hogy ez a rokonszenv csak addig terjed, ameddig ezt az elmozdulást nem úgy értelmezzük, mint „felmentést az alapos, türelmes, mindent megkérdőjelező olvasás kötelezettsége alól”.⁵⁰ Miller [erkölcsi] kötelezettségként tekint az olvasásra [ebben a minősített értelemben], nem pedig egy akadémiai diszciplína megkérdőjelezésének vagy forradalmasításának eszközeként. A Cain által emlegetett „ellentmondás” valójában egyáltalán nem ellentmondás, mivel Miller „konzervatívizmusa” ugyanolyan alkotóeleme dekonstruktív hozzáállásának, mint innovatív olvasatai – mindez része és következménye az ő szkeptikus pedagógiájának.

Miller szerint a „gondos” és „türelmes” olvasás kötelezettsége „vonatkozik az elméleti szövegek alapos olvasására is”.⁵¹ Ezzel elegánsan emlékeztet arra, hogy egy „teoretikusnak”, éppúgy, mint bármely olvasónak, nincs kiváltságos hozzáférése a szövegekhez, még a saját írásaihoz sem. Minket, azaz a mai tudós-generációt pedig arra figyelmeztetheti, hogy a Yale-kritikusok munkásságának újraértékelése nem történhet meg szövegeik milleri értelemben vett gondos és türelmes újraolvasása nélkül.

50 Miller, *Presidential Address*, 283.

51 Uo.